

بررسی شیوع اضطراب و عوامل مؤثر بر آن در دانش آموزان دبیرستانی قاسم آباد، اسلامشهر

دکتر زهراسادات مشکاتی، استادیار گروه پزشکی اجتماعی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

A Study on the Anxiety Disorder and Related Factors among Highschool Students of Ghasem Abad, Islamshahr, December 1986

ABSTRACT

Anxiety is one of the most common disorders among the adolescent. Because in this period they have to make many new adjustments such as establishing the sense of identity, thinking about the choice of their career and decide which one matches with their abilities and also makes some social adjustments.

In this study 793 highschool students (boys and girls) took the Spiel Berger anxiety tests which measure the overt and covert anxiety. They also completed a structured questionnaire containing questions about the independent variables.

Findings of this study indicate that 15% of the highschool students had severe overt anxiety disorder and 20.1% had severe covert anxiety disorder.

A statistically significant relation has been found between the covert anxiety and father's education ($P = 0.006$), mother's death ($P = 0.01$), the student's disability ($P = 0.04$), religious believes ($P = 0.006$), illness of family members ($P = 0.05$), educational achievement ($P = 0.01$), mother's occupation ($P = 0.02$).

Also a significant relation has been found between the covert anxiety and sex ($P = 0.01$), student's occupation after school hours ($P = 0.002$), religious belief ($P = 0.01$), father's education ($P = 0.01$), illness of family members ($P = 0.004$).

Key Words: Anxiety; Prevalence; Ghasem Abad; Islamshahr

چکیده

آزمون هنجاریابی شده اسپیل برگر (Spiel Berger) استفاده شد. این بررسی بر روی ۷۹۳ دانش آموز در محدود سنی ۱۴ تا ۲۱ سال صورت گرفت. متغیرهای مورد بررسی در این مطالعه شامل: سن، جنس، مدرسه محل تحصیل، پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، بعد خانوار، بیماری یا ناتوانی، اشتغال دانش آموز، نوع اشتغال والدین، میزان تحصیلات والدین، فقدان پدر یا مادر، مرگ اقوام درجه یک در یکسال گذشته، بیماری یا ناتوانی در خانواده، اعتقادات مذهبی و وضعیت تحصیلی است. نتایج مطالعه حاکی از آنست که ۱۵ درصد جمعیت مورد مطالعه دارای اضطراب آشکار و ۲۰/۱ درصد دارای اضطراب پنهان هستند.

بین اضطراب آشکار و تحصیلات پدر ($P = ۰/۰۰۶$)، فوت مادر ($P = ۰/۰۱$)، بیماری و ناتوانی فردی ($P = ۰/۰۰۳$)، بیماری در

پسچیدگی زندگی در قرن اخیر باعث شده است که انسان بطور دائم در مقابل ناملایمات از خود سازگاری نشان دهد. همه افراد بشر قادر نیستند در برابر ناملایمات از شیوه‌های صحیح سازگاری استفاده کنند. اضطراب یکی از شایعترین اختلالاتی است که در مقابل ناسازگارهای اجتماعی بروز می‌کند. احتمال بروز این اختلال در سنین نوجوانی، زمانی که نوجوان در پی هویت‌یابی، تصمیم برای زندگی آینده و انتخاب رشته تحصیلی است افزایش می‌یابد. در این مطالعه شیوع اضطراب آشکار و پنهان و عوامل مؤثر بر آن در دانش آموزان دختر و پسر در دبیرستان‌های قاسم‌آباد اسلامشهر که در حاشیه تهران قرار دارد بررسی شد. برای تعیین شیوع اضطراب از

برای فردای میهن حفظ کنیم.

این مطالعه با قصد بررسی شیوع اضطراب در جامعه دانش‌آموزان دبیرستانی حاشیه شهری (قاسم‌آباد اسلامشهر) از فیلدهای پزشکی اجتماعی، جایی که عوامل زمینه‌ساز محیطی خاصی بر آن حاکم است طراحی شده و عوامل مؤثر بر آن را نیز در نظر داشته است.

اسلامشهر در حاشیه غربی تهران واقع شده و بافت جمعیتی شهر را عمدتاً کارگران و کسبه‌ای تشکیل می‌دهند که سطح سواد پائینی دارند. سرپرست خانواده‌ها در اکثر موارد کم سواد و بی‌سواد بوده، شکل خانواده از نظر جامعه‌شناسی گسترده و پرجمعیت، تفریحات سالم محدود و در نتیجه محیط اجتماعی زمینه ابتلاء به انحرافات و انواع بزه را فراهم می‌کند. با توجه به بافت اجتماعی منطقه لازم دیدیم تأثیر عوامل اجتماعی - اقتصادی و خانوادگی را بر روی مسأله اضطراب بررسی نماییم.

این پژوهش دو نوع اضطراب آشکار و پنهان را بررسی می‌کند. اضطراب آشکار بیانگر احساس آزمودنی‌ها در خصوص پاره‌ای از احساسات مثل تنش، بیم از آینده، ناآرامی، خودخوری و برانگیختگی سیستم عصبی خودمختار می‌باشد. حالات آشکار معمولاً ادواری هستند. اضطراب پنهان به تفاوت‌های فردی نسبتاً ثابتی در مستعد بودن جهت ابتلاء به اضطراب اشاره می‌کند.

بررسی مطالعات انجام شده

مروری بر مطالعات انجام شده در داخل کشور: پژوهشی بر روی ۱۰۰ بیمار مراجعه کننده به بیمارستان روزبه در مدت ۶ ماه (بهمن ۱۳۷۴ تا تیر ۱۳۷۵) نشان داد که ۳۹ درصد بیماران به اختلالات اضطرابی منتشر، ۱۶ درصد به اختلال وسواسی هراس، ۸ مورد به فوبی، ۲۸ مورد به اختلال وسواسی جبری و ۹ مورد به اختلال استرس پس از حادثه دچار بودند (۷). این اختلالات از لحاظ سنی در گروه سنی ۲۹-۲۰ سال و از نظر جنسی در بین مردان شیوع بیشتری داشت (۸۸/۹ درصد) (۷). در مطالعه دیگری که بصورت مشاهده‌ای و توصیفی بر روی ۱۰۱۵ نفر از دانشجویان شاهد دانشگاه‌های شهر تهران انجام گرفت، نتایج نشان داد که شیوع اضطراب در دانشجویان شاهد در مقایسه با سایر دانشجویان بیشتر بوده است (۸).

بررسی دیگری که بر روی ۱۳۱۴ نفر از دانش‌آموزان دختر دبیرستانهای مناطق ۱ تا ۱۴ آموزش و پرورش تهران انجام شد، نشان داد که حالت اضطراب (اضطراب آشکار) و افسردگی در

خانواده ($P = 0/005$)، وضعیت تحصیلی ($P = 0/01$) و اشتغال مادر خارج از خانه ($P = 0/02$) ارتباط معنی‌داری یافت شد.

اضطراب پنهان با متغیرهای جنس ($P = 0/001$)، اشتغال فرد ($P = 0/002$)، اعتقادات مذهبی ($P = 0/01$)، میزان تحصیلات پدر ($P = 0/01$) و وجود بیماری در خانواده ($P = 0/004$) ارتباط معنی‌دار نشان داد.

واژه‌های کلیدی: اضطراب؛ شیوع؛ قاسم‌آباد؛ اسلامشهر

مقدمه

بیان مسأله و ضرورت تحقیق: هر موجود زنده‌ای بطور معمول اضطراب را در زندگی تجربه می‌کند، بطوری که می‌توان اظهار کرد یک حالت کاملاً طبیعی و سهم‌کسانی است که کمی فکر می‌کنند. پیچیدگی زندگی فردی و اجتماعی ایجاب می‌کند که ما بطور دائم در مقابل نامایمات از خود سازگاری نشان دهیم. این سازگاری باعث رشد یافتن و هویت شخص می‌شود و اضطرابی که توسط آن ایجاد می‌شود، معمولاً اضطراب بهنجار است. تقریباً ده درصد اضطراب‌های بهنجار برای یک انسان عادی ضروری است (۱). اما متأسفانه همیشه این نسبت در این حد باقی نمی‌ماند. در مقابل اضطراب‌های بهنجار اضطراب‌های نابهنجار وجود دارد که نوع بیمارگونه این اختلال است. حالت بیمارگونه اکثراً در اثر تعارضات و ناکامی‌هایی که شخص در زندگی تجربه کرده و قادر نیست به نحو صحیحی با آنها روبرو شود بوجود می‌آید. اختلالات اضطرابی کارکردهای روزانه فرد را مختل و فرد را طعمه خود می‌کنند (۲)، بطوری که در روند تفکر، تمرکز و یادگیری شخص نیز اختلال زیادی ایجاد کرده و می‌توانند در جریان یادگیری فرد تداخل و در ساختار حافظه معنایی او اشکال عمده ایجاد کنند (۳). عدم تشخیص و درمان به موقع می‌تواند زمینه‌ساز اختلالات متعدد دیگری اعم از ترسها، وسوسها، اقدام به خودکشی، اعتیاد به داروهای روانگردان و انواع انحرافات شود (۴، ۵، ۶).

می‌دانیم که نوجوانان سازندگان فردای کشور هستند و به مثابه دسترنج معنوی و انسانی یک ملتند. به همین جهت در حفظ سلامت روانی آنها باید تلاش نمود. شناخت عوامل اجتماعی - اقتصادی، فرهنگی و خانوادگی به عنوان عوامل زمینه‌ساز محیطی که معمولاً با استعدادهای ژنتیکی فرد همراه شده و علائم خود را در سنین نوجوانی به تدریج آشکار می‌کنند، می‌تواند در پیشگیری و حفظ سلامت روانی نوجوانان به ما کمک کند، تا این سرمایه‌ها را

(X7)، اشتغال دانش‌آموز (X8)، نوع اشتغال پدر (X9)، نوع اشتغال مادر (X10)، میزان تحصیلات والدین (X11, X12)، فقدان پدر یا مادر (X13, X14)، مرگ برادر یا خواهر در یکسال گذشته (X15)، انجام فرایض دینی (X16)، بیماری یا ناتوانی در خانواده (X17) و وضعیت تحصیلی دانش‌آموز (X18).
تعیین ارتباط بین اضطراب آشکار و پنهان با متغیرهای X1 تا X18.

فرضیه پژوهش

بین اضطراب و متغیرهای مستقل (X1... X18) ارتباط معنی‌داری وجود دارد.

روش و مواد

نوع مطالعه: توصیفی تحلیلی و مقطعی است.

جامعه مورد مطالعه: جامعه مورد مطالعه دانش‌آموزان دبیرستانهای روزانه دولتی قاسم‌آباد اسلامشهر در آذرماه سال ۱۳۷۵ می‌باشد. نمونه مورد مطالعه پس از نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شد. در این بررسی ابتدا جامعه مورد مطالعه بر اساس جنس، پایه تحصیلی و کلاس طبقه‌بندی شده و سپس از هر کلاس بصورت تصادفی ساده از بین چهار دبیرستان موجود در قاسم‌آباد نمونه‌گیری انجام شد.

حجم نمونه از طریق فرمول $N = \frac{4p(1-p)D}{d}$ که در آن $p = ۰.۳۵$ ، $D = ۱$ و $d = ۰/۱$ در نظر گرفته شد، ۷۴۳ نفر محاسبه گردید. جهت جبران موارد احتمالی داده‌های از دست رفته ۷۹۳ نفر یعنی ۲۰۹ نفر از دبیرستان امام خمینی، ۲۳۶ نفر از دبیرستان شهید مطهری، ۱۸۶ نفر از دبیرستان حضرت زینب و ۱۶۲ نفر از دبیرستان توحید مورد بررسی قرار گرفتند.

روش جمع‌آوری داده‌ها

اطلاعات مربوط به متغیرهای وابسته (اضطراب آشکار و پنهان) از طریق آزمون اشیپیل برگر که به صورت خود اجرا و گروهی تکمیل شده بود، گردآوری شد. این آزمون دارای چهل عبارت است که این عبارات در دو مقیاس، اضطراب آشکار و اضطراب پنهان را اندازه‌گیری می‌کند. اضطراب در این آزمون به دو صورت حالت و صفت سنجیده می‌شود. در مقیاس اضطراب آشکار، آزمودنی‌ها

نوجوانان عادی بیشتر از نوجوانان تیزهوش بوده، ولی بین آنها تفاوت معنی‌داری از لحاظ صفت اضطراب (اضطراب پنهان) وجود نداشت. اضطراب پنهان در دانش‌آموزان پسر کمتر از دانش‌آموزان دختر بود و میانگین آن در دو جنس با افزایش سن افزایش می‌یافت (۹). در مروری بر پژوهش‌های خارجی در مورد اضطراب به پژوهش انجام شده توسط باسرت (۱۰) برمی‌خوریم. این پژوهش بر روی ۸۳ کودک ۸ تا ۱۱ ساله که در بخش کودکان ۶ بیمارستان کالیفرنیا بستری بودند انجام گرفت و نقش متغیرهایی مثل جنس، درآمد سالانه خانواده و حاد یا مزمن بودن بیماری کودک در میزان ترس و اضطراب بررسی گردید. ارزیابی توسط آزمون اشیپیل برگر انجام شد و نتیجه مطالعه نشان داد که کودکانی که اضطراب پنهان بیشتری دارند از ترس بیشتری برخوردارند. ولی سایر متغیرهای مطالعه تأثیری بر روی میزان اضطراب نداشتند.

در پژوهشی که بر روی ۷۶ کودک بستری در بخش‌های روانی با متوسط سنی ۱۰ سال و با تشخیص اختلالات اضطرابی عاطفی و رفتاری توسط هاجز (Hodges) انجام شد، مشاهده گردید که کودکانی با اختلالات اضطرابی، ضریب هوشی (IQ) کمتری نسبت به کودکان غیرمضطرب داشتند (۱۱). فومبون (Fombonne) در پژوهشی که بر روی ۲۲۸ نوجوان مراجعه‌کننده به درمانگاه در محدوده سنی ۱۰ تا ۱۷ سال با استفاده از آزمون اشیپیل برگر انجام داد، متوسط اضطراب آشکار را ۴۱/۱٪ و متوسط اضطراب پنهان را ۴۱/۳٪ گزارش کرده است (۱۲). مطالعه حاضر در مقایسه با مطالعات انجام شده در داخل و خارج از کشور به لحاظ در نظر گرفتن متغیرهای مرتبط بطور عمیقتری به موضوع می‌نگرد و دیدگاه وسیعتری از مسأله را برای ما روشن می‌سازد.

اهداف پژوهش

هدف کلی: تعیین شیوع اضطراب آشکار و پنهان و عوامل مؤثر بر آن در دانش‌آموزان دبیرستانهای دولتی قاسم‌آباد (اسلامشهر).

اهداف اختصاصی

- تعیین شیوع اضطراب آشکار و پنهان در دانش‌آموزان دبیرستانهای دولتی قاسم‌آباد.
- تعیین شیوع اضطراب آشکار و پنهان بر حسب متغیرهای سن (X1)، جنس (X2)، مدرسه محل تحصیل (X3)، پایه تحصیلی (X4)، رشته تحصیلی (X5)، بعد خانوار (X6)، بیماری یا ناتوانی

شدید) در جامعه مورد مطالعه ۱۵ درصد (نمودار ۱) و میزان شیوع اضطراب پنهان (شدید - نسبتاً شدید و بسیار شدید) در آن ۲۱/۱ بود (نمودار ۲). در دختران و پسران میزان اضطراب پنهان (در گروه شدید) به ترتیب ۲۶/۱ درصد و ۱۵/۳ درصد و میزان اضطراب آشکار به ترتیب ۱۸/۴ درصد و ۱۲/۴ درصد بود.

آمارهای تحلیلی

در این مطالعه بین اضطراب آشکار و ناتوانی در خانواده ($P = ۰/۰۰۵$)، وضعیت تحصیلی ($P = ۰/۰۱$)، اشتغال مادر در خارج از خانه ($P = ۰/۰۲$)، تحصیلات پدر ($P = ۰/۰۰۶$) و انجام فرایض دینی ($P = ۰/۰۰۳$) ارتباط معنی دار یافت شد، بدین معنی که وجود ناتوانی در خانواده، وضعیت تحصیلی بد دانش آموز، حضور مادر در خانه و تقید به انجام فرایض دینی در میزان اضطراب آنها تأثیر داشته است. همچنین ارتباط معنی داری بین اضطراب آشکار و فوت مادر ($P = ۰/۰۱$) و تحصیلات پدر ($P = ۰/۰۰۶$) یافت شد.

احساسات خود را در لحظه کنونی (زمان تکمیل فرم) بیان می‌نمایند، اما مقیاس اضطراب پنهان به احساسات معمولی و غالب در بیشتر اوقات اشاره می‌کند (پایانی مقیاس‌های مذکور بر اساس پژوهش هنجاریابی برای اضطراب آشکار ۰/۹۱ و برای اضطراب پنهان ۰/۹ است).

اطلاعات مربوط به متغیرهای مستقل از طریق پرسشنامه‌ای که دربرگیرنده ۱۸ (X1-X18) است، بصورت خود اجرایی و گروهی جمع‌آوری شد. اطلاعات با برنامه "Epi-Info 6" تجزیه و تحلیل گردید و از تست آماری χ^2 جهت تحلیل داده‌ها استفاده شد.

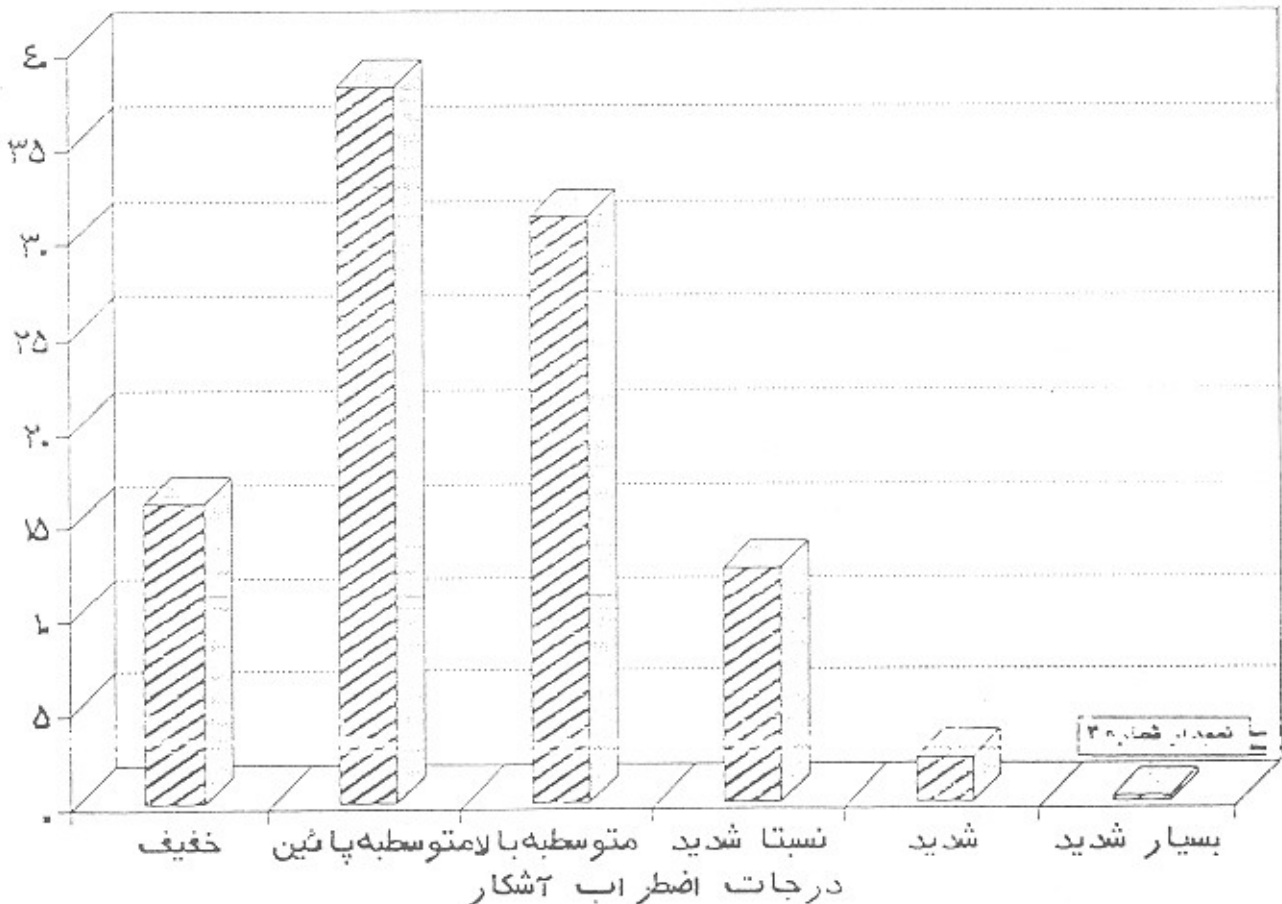
نتایج

در این بخش ابتدا به آمارهای توصیفی اشاره می‌کنیم و سپس به یافته‌های تحلیلی مطالعه می‌پردازیم.

آمارهای توصیفی

میزان شیوع اضطراب آشکار (شدید - نسبتاً شدید و بسیار

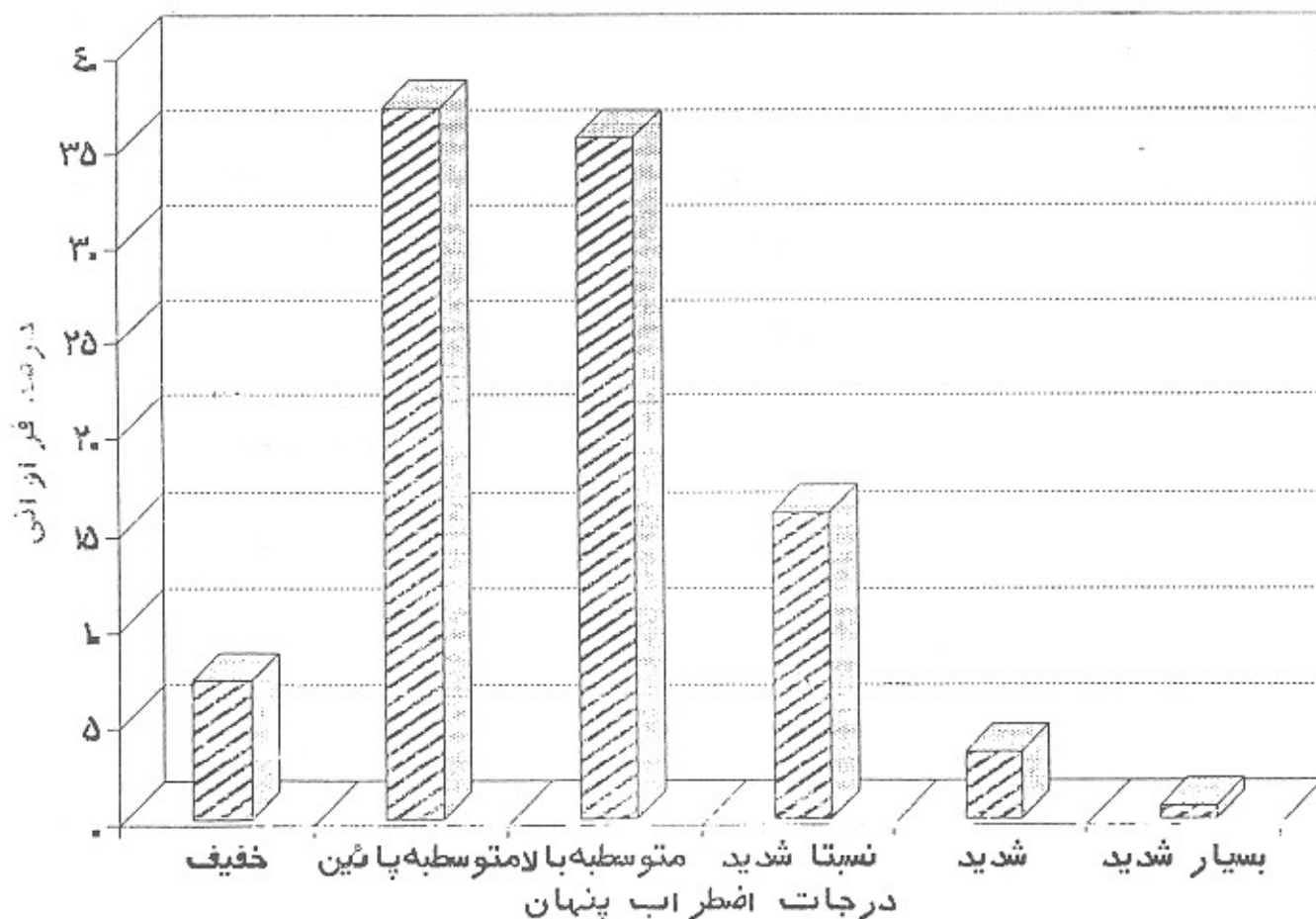
نمودار ۱- شیوع درجات اضطراب آشکار در جامعه مورد مطالعه

فرايض دينی ($P = 0/01$) ارتباط معنی دار يافت شد، بدین معنی که وجود ناتوانی در دانش آموز، وجود شخص بیمار در خانواده و تحصیلات کم مادر باعث بالا رفتن اضطراب شده بود. در مورد مدرسه محل تحصیل در دو دبیرستان حضرت زینب و مدرسه توحید میزان اضطراب در گروه متوسط به بالا بیشترین فراوانی را داشته است. در این مطالعه تقید به انجام فرياض دينی نیز نقش خود را در میزان اضطراب نشان داده است. در این بررسی ارتباط

بين اضطراب آشکار با متغیرهای سن، جنس، اشتغال دانش آموز، فقدان پدر، مدرسه محل تحصیل، پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، بعد خانوار، شغل پدر، تحصیلات مادر و مرگ برادر یا خواهر در سال گذشته ارتباط معنی داری يافت نشد. در مورد اضطراب پنهان بين جنس ($P = 0/002$) و ناتوانی دانش آموز ($P = 0/002$)، بیماری در خانواده ($P = 0/004$)، مدرسه محل تحصیل ($P = 0/002$)، تحصیلات مادر ($P = 0/01$) و انجام

نمودار ۲- شیوع درجات اضطراب پنهان در جامعه مورد مطالعه

می‌رسد که ساختار شخصیتی و تفاوت‌های زیست‌شناختی و روانشناختی بخصوص زمانی که با مسائل فرهنگی در هم آمیخته می‌شوند، از قبیل تبعیضاتی که والدین ممکن است در مورد پسرها و دخترها قایل شوند، در میزان انگیزتگی و سازگاری شخص در مقابل ناملايمات در این پدیده نقش داشته باشند. در مورد پایه تحصیلی نیز اگرچه ارتباط معنی داری با متغیرهای وابسته نشان نداد، ولی میزان اضطراب در دانش آموزان سال آخر دبیرستانی به نسبت دانش آموزان سالهای دیگر بیشتر بود، شاید علت آن این باشد که دانش آموزان با آینده مبهم شغلی، معاشی و تحصیلات

معنی داری بين دیگر متغیرها با اضطراب پنهان مشاهده شد.

بحث

یافته‌های بررسی نشان می‌دهند که دانش آموزان دبیرستان به درجاتی از اختلالات اضطرابی گرفتارند و میزان آن نیز بين دو جنس متفاوت است. اگرچه در این مطالعه فقط اضطراب پنهان رابطه معنی داری با جنس داشت، لیکن هر دو نوع اضطراب (آشکار و پنهان) بطور بارزی در دخترها بیشتر از پسرها بوده است. بنظر

دانشگاهی روبرویند.

اعتقادات مذهبی در این مطالعه بعنوان عامل محافظت‌کننده در مقابل اضطراب بررسی شد. نتایج این بررسی نشان داد اعتقادات بعنوان پشتیبان فرد در مقابل ناملایمات است، بطوری که هم در اضطراب پنهان و بطور شدیدتری در اضطراب آشکار نقش داشته‌اند.

در این مطالعه نقش عواملی مانند شغل پدر، اشتغال مادر در خارج از خانه، میزان تحصیلات پدر و مادر بعنوان فاکتورهای احتمالی مؤثر مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که هرچه میزان تحصیلات مادر بیشتر باشد میزان اضطراب در فرزندان کمتر است، بطوری که در دانش‌آموزانی با مادران بی‌سواد این میزان ۲۸ درصد در مقابل ۷/۷ درصد در دانش‌آموزانی با مادران باسواد بود. این تفاوت را می‌توان به نحوه برخورد مادر در محیط خانه و نقش تربیتی که وابسته به تحصیلات است نسبت داد.

بیماری جسمی و ناتوانی دانش‌آموز متغیر دیگری بود که در این مطالعه بررسی شد. همانطور که می‌دانیم اضطراب و بیماری جسمی رابطه‌ای دوسویه دارند. از یک سو اضطراب در بسیاری از مواقع خود را بصورت بیماریهای روان‌تنی نشان می‌دهد و از سوی دیگر بیماریهای مختلف ممکن است شرایط تنش‌زایی را فراهم آورند که خود باعث ایجاد اضطراب شوند. اگرچه در این مطالعه

برای بیماری یا سلامتی معیار خاصی در نظر گرفته نشد و فقط به اظهارنظر از طرف خود دانش‌آموز اکتفا گردید، بدین گونه تأثیر برداشت فرد از بیمار بودن خود، در کنار بیماری یا ایجاد اضطراب آشکار در گروه بیمار ۲۵/۳ و در گروه سالم ۱۳/۷ درصد بوده است. نتیجه اینکه یافته‌های این بررسی حامل چند پیام مهم است:

● عوامل بسیار زیاد و درهم تنیده در موضوع اضطراب نقش دارند.

● توجه به سلامت خانواده می‌تواند در کاهش اضطراب نقش داشته باشد.

● توجه به بهداشت روانی نوجوانان توسط جامعه و خانواده ضروری است. این توجه از سه بعد پیشگیری، تشخیص و درمان حائز اهمیت است.

● انجام مطالعات وسیعتر با استفاده از روشهای آماری که قادر به سنجش اثر متقابل متغیرها بر روی هم باشد نیز ضرورت دارد.

سپاسگزاری

از سرکار خانم ستوده و جناب آقای دکتر نیش مدیر محترم گروه پزشکی اجتماعی که بدون مشاوره آنها انجام این پژوهش مقدور نبود و همچنین از علی پاشا مبینی، رایکا جمالی، علی مرجانی و مرتضی محمدی کارورزان پزشکی اجتماعی که در این پژوهش از همکاری آنها بهره گرفته شد تشکر می‌شود.

منابع

- 1- Kagan, J. & Segal, J. 1992 Psychology, an introduction. Harcourt Brace Jovanovich college publisher, 7th, ed. New York.
- ۲- گنجی، حمزه روانشناسی عمومی، انتشارات بعثت، چاپ اول، تهران، تابستان ۱۳۷۱.
- 3- Lazarus, Mainka, G. Kerres, A. 1990 Anxiety in the context of cognitive semantic process / Arch - Psychol - Frankf.
- 4- Myers, Wc., Burket, Rc., lyles, Wb. DSMIII diagnosis & offenses in committed female juvenile delinquent. Bull. Am. Acad, Psychiatry law 1990.
- 5- Attilio, Jp., Compbell, B., Relationship between death, Anxiety & suicide potential in an adolescent population psycho, Rep, 1990 Dec, b7 (3PTT): 975-8.
- 6- Burker, Jb., Burker, Kc., Rae Ds., Increased rates of drug Abuse and dependence after onset of mood or anxiety disorders in adolescent. Hosp. community psychiatry, 1994, May 45(5): 4515.
- ۷- یالاله - سید محمدرضا، حمیدتیا امیرحسین، بررسی انواع اختلالات اضطرابی در ۱۰۰ بیمار مبتلا به آن در درمانگاه بیمارستان روزبه تهران، پایان‌نامه دکترای پزشکی، دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۱۳۷۵.
- ۸- روشن - رسول، بررسی مقایسه‌ای میزان شیوع افسردگی و اضطراب در دانشجویان شاهد و غیرشاهد در سطح دانشگاههای شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۹.
- ۹- فتحی آشتیانی - علی، بررسی تحولی تصور از خود، حرمت خود، اضطراب و افسردگی در نوجوانان تیزهوش و عادی، پایان‌نامه دکترای، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس ۱۳۷۴.
- 10- Bossert E. Hart D. self reported fears of hospitalized school age children, J. Pediatr, Nurs, 1994 Apr 9(2): 83-90.
- 11- Hodgos K., Plow J. Intellectual ability and achievement in psychiatrically hospitalized children, J consult. Clin Psychol, 1990 Oct 58(5): 589-95.
- 12- Fombonne, E., Prevalence of Psychiatric disorders among French school children, Br, J. Psychiatry 1994 Jan 1164: 69-79.